

לזיהוי הכרישים והקפלוטות

פרופ' מרדכי כסלו

א. הקדמה

הר"י קאפח עסק רבות בזיהוי צמחי המשנה, והעלה חלק מהם על הכתב בפירושו המשנה להרמב"ם. במאמר זה אני מבקש להציג אחת מתרומותיו בתחום מחקר זה. "זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, את הקשואים ואת האבטיחים ואת החציר ואת הבצלים ואת השומים" (במדבר יא, ה). "חציר" מתורגם בתרגומי התורה לארמית בשתי פנים — אונקלוס מתרגם: "כרתי", ואילו התרגום המיוחס ליונתן — "קפלוטיא". מילים אלו, וכן צורתה העברית של "כרתי" — כרישה — מצויות בספרות חז"ל בהקשרים שונים. במאמר זה נדון בהבדל במשמעותן של שתי המילים הללו, בקשר שלהן לדיני ישראל ומנהגיו, ובשאלה — מה אוכלים בליל ראש-השנה, כאשר אנו מבקשים "שייכרתו שונאינו".

ב. הזיהויים העבריים

עד כה היה מקובל אצל חוקרי הצמחים במקורותינו שהכרישים והקפלוטות מין אחד הם, אף שהמילים אינן נרדפות, ויש להם זיקה ל"שום הכרש" (*Allium porrum*), באנגלית leek, בגרמנית Lauch ובצרפתית poireau. לדעת הרב עמנואל לעף, כל שם מציין חלק אחר של הצמח: כרישים — טרפי העלים, היינו החלקים החופשיים והירוקים של העלים; וקפלוטות — הבצל הגדול עם נדני העלים הלבנים שמעליו העוטפים זה את זה ויוצרים גבעול מדומה.¹ ואילו לדעת פליקס, כרישה היא הצמח כולו, והקפלוטות הם חלק ממנו. הוא מסתמך על התוספתא (נדרים ג, ו):

הנודר מן הכרוב אסור באספרגוס, מן האספרגוס מותר בכרוב. מן הכרישין — מקום שקורין לקפלוטות כרישין — אסור בקפלוטות. מן הקפלוטות — מותר בכרישין.

1. I. Löw, Die Flora der Juden, Wien und Leipzig 1924, Vol. 2, p. 131. (להלן: הרב לעף).

ומסקנתו היא: מהלכה זו נמצאנו למדים, ש"כרישין" הן שם לצמח כולו, בעוד ש"קפלוטות" מתייחסים לחלק ממנו. כמו שה"אספרגוס" הוא הגזע של ה"כרוב", והשם "כרוב" מתייחס לצמח כולו. אין ספק ש"כרישין" – "כרתי" בארמית – זהים ל"כרישת הגינה" (= שום הכרש).² אמנם קשה לשיטתו של פליקס מהמשנה (גדרים ו, ט): "הנודר... מן הכרישין, מותר בקפלוטות". הרי לפי פירושו בתוספתא, הנודר מהצמח השלם, בוודאי אסור גם בחלקו. ועוד, מהירושמי יוצא ברור (שם ו, רה"ג [רה"ח]; לט, ד), שהתוספתא חולקת על המשנה:

מתניתא מקום שאין קורין לקפלוטות כרישין. אבל במקום שקורין לקפלוטות כרישין לא בדא. לכן צריכא אפילו במקום שקורין לקפלוטות כרישין, מן הכרישין מותר לקפלוטות.

אם כן, מדוע עזב פליקס את המשנה ודבק בתוספתא? ועוד, גם לפי התוספתא לפי פירושו יוצא שברוב המקומות הם נחשבים כאברים נפרדים; ואם כצמחים נפרדים, איך נכנה אותם? מכל מקום, במקומות מסוימים, משמעות "כרישים" הייתה רחבה יותר.

והנה הרב קאפח במהדורתו לפירוש המשניות של הרמב"ם, מזהה ומחדש:

סתם כרישין הוא ה"כראת"³ הערבי הרגיל אשר בעלים שלו מלפתים הערבים את פתם, והוא החציר שבדברים (צ"ל: במדבר) יא, ה, ושם תרגם אונקלוס "וכרתי", והוא *Allium porrum*. ויש זן אחר ממינו, תרבותי יותר ושורשו באדמה כראש השום, אלא שהוא עשוי קליפות זו על זו כבצל והוא נקרא "קפלוטות".⁴

ועוד, קפלוטות – מין כרישין מפותח, עליו רחבים וסיביים והעיקר בו הראש הלבן שבתוך האדמה.⁵ מכאן, שלדעת הרב קאפח אלה הם צמחים שונים.

אם כן, לפנינו שלושה פירושים: א. הרב לעף: כרישים – טרפי העלים, קפלוטות – הבצל. ב. פליקס: כרישה – הצמח כולו, קפלוטות – הבצל. ג. הרב קאפח: כרישים – מין שאוכלים את טרפי עליו, קפלוטות – מין שאוכלים את הבצל. בהמשך נדון בשאלה האם כרישים וקפלוטות מתייחסים לאותו הצמח, או שהם שמות של זנים או של מינים שונים.

2. " פליקס, כלאי זרעים והרכבה: מסכת כלאים, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 60.
3. [הערת העורכים: יצוין כי רובם המכריע של יהודי תימן הוגים את שמו פְּרָאָת' (בריי"ש רפה), וזאת בניגוד למקובל בערבית הספרותית: פְּרָאָת' ולעתים פְּרָאָת' (בריי"ש דגושה). ראה עוד במילון להגי תימן של M. Piamenta, Dictionary of Post-Classical Yemeni Arabic, Leiden & al. 1991, Part 2, p. 428.
4. הרב י' קאפח, משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, ירושלים תשכ"ג-תשכ"ז, כלאים א, ב, עמ' קסח, הערה 18.
5. מלוקט מדברי הרב קאפח (ראה הערה 4), מעשר שני ב, א, עמ' שמד-שמה, הערה 6; עוקצין א, ב, עמ' תשכ, הערה 7.

ג. תיאורים בוטניים

כרישים, קפלוטות, בצל ושום נמנים על מיני "שום" (*Allium*) תרבותיים שמגדלים למאכל. להלן תיאור בוטני של הסוג "שום":

הסוג "שום" שייך למשפחת השושניים (*Liliaceae*) ונפוץ בחצי הכדור הצפוני. מיני השום נבדלים מסוגים אחרים במשפחה במכלול של תכונות: הצמחים כרגיל רב-שנתיים, בעלי ריח חריף ובצל תת-קרקעי; עמוד התפרחת חשוף — ללא עלים, עם מתחל העוטף את התפרחת בצעירותה; הפרחים קטנים, מרובים וערוכים בסוכך או בקרקפת; והפרי הלקט.⁶ הסוג מתחלק לכמה קבוצות משנה.

כרישים, קפלוטות ושום-הגינה (אבל לא בצל) הם מינים או זנים קרובים זה לזה השייכים לתת-סוג (קבוצת מינים) *Allium* (או *Porrum*), שנקל להכירו על-פי המבנה המיוחד של הפרת. זירי האבקנים אינם שווים זה לזה, שלושת החיצוניים פשוטים וצרים, ושלושת הפנימיים רחבים יותר וראשם מפוצל לשלוש אונות. המאבק יושב על האונה האמצעית, האונות הצדדיות ארוכות על-פי רוב מן האמצעית וחסרות מאבק. לתת-הסוג תפוצה עולמית רחבה; בארץ ובחרמון הוא מונה 13 מיני בר, והנפוץ מביניהם — שום גבוה (*A. ampeloprasum*)⁷ שמצוי כעשב רע בשדות וכרמים וכל חלקיו מדיפים ריח שום חריף. תפוחתו נישאת על עמוד העשוי להגיע עד לגובה של 2 מ', והגבעול המדומה — עד 1/2 מ'. שום גבוה מזוהה עם "כרישי שדה" (כלאים א, ב) (אחד משמותיו הערביים — פראת' ברי).⁸ אולם יש קושי בויהוי זה, כי לפי המשנה (תרומות ב, ו; עוקצים ג, ב), כרישי שדה הן צמח מאכל, אבל לא ידוע היום על שימוש רווח כזה במיני בר של שום באזורנו.⁹ כהסבר אפשר לומר, שהיות שמוצאם של הכרישים והקפלוטות משום גבוה (או מינים קרובים לו), יש להניח שהצמח נאכל לפני שבייתו אותו וגם תקופה מסוימת לאחר מכן.

ד. השתלשלות הזיהויים הלוועזיים

האתגר שניצב לפני הרב לעף בויהוי הכרישים והקפלוטות לא היה פשוט. לרוב הצמחים אין שמות מיוחדים לכל אחד מאבריהם הנאכלים; השווה למשל כוסבר, שבת, שחלים, גרגיר, תלתן, חרדל ופול הלבן, שאין להם שמות מיוחדים, לעומת צלף שמתעשר תמרות, ואבינונת

6. א' פאהן, ד' הלר ומ' אבישי, מגדיר לצמחי התרבות של ישראל, תל-אביב 1998, עמ' 528 ואילך.
7. פ' קולמן, "הסוג שום בישראל", רתם 15 (תשמ"ה), עמ' 12 ואילך; J.L. Brewster & H.D. Rabinovitch (eds.), *Onions and Allied Crops*, Boca Raton, Florida 1990, vol. 1, p. 7.
8. פליקס (ראה הערה 2), עמ' 62; א' שמידע, "שום", בתוך: מ' לבנה וד' הלר (עורכים), החי והצומח של ארץ-ישראל, כרך 11: צמחים בעלי פרחים, ב, משרד הבטחון — ההוצאה לאור והחברה להגנת הטבע 1983, עמ' 222-224.
9. W.T. Stearn, "European species of *Allium* and allied genera of *Alliaceae*: a synoptic enumeration", *Annales Musei Goulandris* 4 (1978), p. 83. מחבר המאמר מציע שימוש קדום של "שום גבוה" למאכל באיים הבריטיים.

וקפרס (מעשרות ד, ה-1). ויש גם קושי מבחינה בלשנית; היו לפניו שני שמות עבריים שונים (האחד שאול מיוונית)¹⁰ — כרישים וקפלוטות — בעוד שבלטינית ובערבית (במצרים, ראה להלן) יש להם שם אחד עם שני שמות לוואי. משמעותם יכולה להתפרש בשתי דרכים: או שני צמחים או שני מיני תוצרת של צמח אחד. כך הסופרים הקלסיים פליניוס וקולומלה¹¹ מביאים כרישה הנקצרת — *porrum sectivum* ליד קפלוטות — *porrum capitato* ומתארים את סגולותיהם החקלאיות והרפואיות. וכך יש חוסר בהירות בדברי "הערוך", ערך כרש: "כרישין בלעז פורי ובלשון ישמעאל כוראת"; וערך קפלט: "כרישין שיש להן ראש שמן, בלשון יוון קורין לראש קיפאלי". יתר על כן, בוהין בוטנאי וטקסונום מן המאה הי"ז, מתעד שני שמות מהספרות הקלסית כשני מינים נפרדים — *Porrum commune capitatum* וכן *Porrum sectivum latifolium*¹². אלה אוחדו כעבור מאה שנה בקירוב למין אחד ע"י לינה (Linne) מייסד הטקסונומיה המודרנית של הצמחים.¹³ נראה שהרב לעף הלך בעקבות חוקרי שמות הצמחים של הספרות הקלסית, שזיהו את שני השמות עם צמח אחד, על-פי דרכו של לינה וחוקרי הצמחים שבאו אחרי.¹⁴

היום קל לזהות את הכרישים והקפלוטות כשני צמחים, כי בשנות העשרים תואר מין חדש, ששם הלוואי שלו זהה לשמו הערבי "כראת" — *A. kurrat Schweinf. ex Krause*,¹⁵ בצד שום הכרש. למעשה זו חזרה לתיאור של בוהין והתחלה של מעגל חדש, שלכאורה נסגר שוב ע"י בוטנאים וגנטיקאים רבים שאינם מקבלים את ה"כראת" כמין עצמאי, אלא מחשיבים אותו כאחד מזני התרבות של "שום הכרש",¹⁶ או מחשיבים את ה"כראת" ואת "שום הכרש" כזני תרבות של "שום גבוה".¹⁷ מכל מקום, כל החוקרים מסכימים היום ש"שום הכרש" (במובן

10. Athenaeus, *The Deipnosophists*, Loeb Classical Library, London & Cambridge, Mass., 1961, IX, 371e. המחבר מביא *kephaloton* ו-*Prasion* כשני שמות נפרדים.

11. Pliny, *Natural History*, Loeb 1969, 20, 21-22; Columella, *On Agriculture and Trees*, Loeb 1968, 11, 3, 30-32.

12. C. Bauhin, *Pinax theatri botanici*, Basel 1623, p. 72.

13. C. Linnaeus, *Species plantarum*, Stockholm 1753, p. 295. *Porrum sectivum* במקום *Porrum sativum*.

14. C. Daubeny, *Lectures on Roman Husbandry*, Oxford 1857, p. 318. כך למשל:

15. K. Krause, *Allium kurrat Schweinf.*, *Notizblatt des Botanischen Gartens und Museums zu Berlin*, 9 (1926), p. 524.

16. פאהן, הלר ואבישי (ראה הערה 6); A. Kardy & S.A. Kamel, *Cytological studies in the two tetraploid species Allium kurrat Schweinf. and A. porrum L. and their hybrid*, *Svensk Botanisk Tidskrift*, 49 (1955), pp. 314-324.

17. H.A. Jones & L.K. Mann, *Onions and Their Allies*, London & New York 1963, pp. 38-41, 233-237; Q.P. Van der Meer & P. Hanelt. 1990. Leek (*Allium ampeloprasum*), In: Brewster & Rabinovitch (vid. ref. 7), vol. 3, pp. 180-196; D. Zohary & M. Hopf, *Domestication of Plants in the Old World*, 3rd ed, Oxford 2000, p. 95.

הצר) ו"פראת" הם שני זני תרבות שונים.¹⁸

הבוטנאי, הבלשן וההיסטוריון הנודע גיאורג שוויינפורת (Schweinfurth) שחקר ביסודיות את צמחיית מצריים הקדומה והמודרנית במשך שנים רבות, שם לב עוד בסוף המאה הי"ט לצמח ה"פראת" ולתכונותיו המיוחדות. הוא זיהה כך גם בממצא ארכאולוגי שהתגלה בקבר מהתקופה היוונית, שלושה עמודי תפוח עם אגודות עלים, וכן זרעים מ"דרע אבו אלנגע" ליד העיר תבי, מתקופה בלתי ידועה.¹⁹ אבל לא זכה לראות את פרסום המין הזה בחייו, כי ה"פראת" תואר מדעית רק בשנת 1926, שנה לאחר מותו.

אפשר שהאיחור בפרסום המדעי של ה"פראת" השפיע על זיהוי ה"כרישה". כחצי שנה לאחר שהרב לעף מסר את כתב היד הראשון של ספרו בן ארבעת הכרכים לרפוס, בדצמבר 1923, כפי שמצוין בהקדמתו, קיבל מכתב משוויינפורת (מתאריך 29.7.1924) המתאר את תהליך פרסומו של המין החדש:

קיים זן של "שום הכרש", בעל עלים צרים מאוד וטעם מיוחד, הגדל בכל גינה ובכל בית במצריים, ארץ-ישראל וסוריה, ומכונה בארצות אלה — "פראת". הצמח נזכר ע"י בואסיה (Boissier) וכל הבוטנאים האחרים. אני מגדל אותו כעת בגרמניה בכמה גינות ומאמין שזהו מין חדש למדע השונה מ"שום הכרש". אני מקווה שמצבי הבריאותי יאפשר לי לתאר אותו בסתיו.²⁰

הרב לעף, שמביא את לשון המכתב בתוספות, בכרך האחרון של ספרו שיצא לאור בשנת 1934, לא קיבל את דעתו של שוויינפורת שזהו מין בפני עצמו, ואף לא ציטט את הפרסום המדעי.

כראת' תואר ממצריים, שכאמור, שם הוא גדל כצמח תרבות. זהו "פראת' בלדי" המתואר בספר על החקלאות המקומית מראשית המאה. במצריים מצויים שני הצמחים: 1. פראת'

18. ב' צ'יזיק, אוצר הצמחים, הרצליה תשי"ב, עמ' 836, מזהה "כרישים" עם זן תרבותי אחר של "שום הכרש" — "שום ענק" או "שום ענקי" (*A. ampeloprasum* var. *ampeloprasum* auct. = *A. ampeloprasum* var. *holmense*). הבצל גדול, מורכב משננות גדולות ורבות, הנאכלות בדומה לשום, עמוד התפוח מגיע עד לגובה 2 מ'. בעולם מגדלים אותו יותר בגינות פרטיות מאשר בקנה-מידה מסחרי. אולי גם הצמח הזה, הגדל ביוון וכנראה גם במזרח הקרוב, בא כחשבון כזיהוי ל"קפלוטות". ראה גם קולמן (הערה 7), עמ' 102; ח"ד רבינוביץ, "הכרת והקוראת", בתוך: "ארנון (עורך), האנציקלופדיה לחקלאות, מהדורה ב, תל-אביב תשנ"ב, כרך 1, עמ' 171-178; van der Meer & Hanelt (הערה 17).

19. G. Schweinfurth, Les dernières découvertes botaniques dans les anciens tombeaux de l'Egypte, Bulletin de l'Institut Egyptien, 2e Serie 6 (1886), pp. 256-283; V. Täckholm & M. Drar, Flora of Egypt, Cairo 1954, Vol. 3, p. 103f; C. de Vartavan & M.V.A. Amoros, Codex of Ancient Egyptian Plant Remains, London 1997, p. 36.

20. הרב לעף, כרך 4, 1934, עמ' 526. תודתי לאדה-רות לונצר ולמיכאל אופיר על העזרה בתרגום הקטע מגרמנית; G.P. Foaden and F. Fletcher, Text-Book of Egyptian Agriculture, Cairo 1910, pp. 544f.

אבו-שושא, שמגדלים אותו עבור הבצל והגבעול המדומה הנאכלים מבושלים. הצמח עונתי – נזרע במשתלה, נשתל בתחילת הקיץ ונאסף עד אמצע החורף. 2. פראת' בלדי – זן קטן יותר, שאינו מצמיח בצל בעל ערך (קוטרו 1-2 ס"מ) ומגדלים אותו בערוגות ישר מזרעים עבור טרפי העלים. הצמחים הללו גדלים בקרקע שנה או שנתיים ומדי כחודש קוצרים את טרפיהם. בשנת הגידול השנייה יש שמפסיקים את קצירת העלווה במספר ערוגות, ומאפשרים צבירת חומרי תשמורת והתפתחות תפרחות וזרעים. אחרים מקצים ליצור זרעים שדות, לאחר שיכול טרפיהם התדלדל. הצמחים בחלקות אלה יגדלו ללא הפרעה עד האביב של השנה השלישית לחייהם, ואז יפרחו ויעשו זרעים. רמת היכול תלויה בכמות הזיכול וההשקאה. הטרפים הנאכלים חיים (לעתים מבושלים), בעלי טעם וריח דומים קצת לבצל.²¹

כראת' וקפלוטות ידועים גם מצוירים במצריים העתיקה.²² זוג הצמחים נפוץ באזורים ים-תיכוניים, פראת' נפוץ גם באזורים דרומיים יותר, כגון תימן, וקפלוטות – באזורים צפוניים יותר, כגון אירופה. נראה שבגלל המגוון הרחב, טבעם של זוג הצמחים היה שונה קצת ממקום למקום. כך למשל, אבן אלביטאר (המאה ה"ג) מתאר שתי צורות של כראת' שאמי (סורי): האחד בעל צוואר ארוך ובצל קטן, והאחר בעל צוואר קצר ובצל גדול. ומספרד מתארים סופרים ערביים פראת' אנדלוסי וקפלוט.²³

אם כן, מסתבר שהתוספתא (תרומות ד, ה) מתכוונת לשני צמחים שונים:

ירק שדרכו להשתמר יום אחד, תורמין עליו יום אחד. שני ימים, תורמין עליו שני ימים. שלושה ימים, תורמין עליו שלושה ימים... החזרין והכרשין והלפת והכרוב שדרכן להשתמר שני ימים, תורמין עליהן שני ימים. הקפלוטות והמלפפונות שדרכן להשתמר שלושה ימים, תורמין עליהן שלושה ימים.

סיבה טובה להבדל באורך חיי המדף, שאצל זני "שום הכרש", או שרק טרפי העלים או שרק הבצל והגבעול המדומה מיועדים כרגיל לאכילה. אם כן, יש להבין בתוספתא נדרים שהובאה לעיל, שבמקומות מסוימים שדה המשמעות של כרישים רחב יותר וכלל גם קפלוטות, כשם ש"שום הכרש" משמש היום לעתים במובן צר ולעתים במובן רחב.

ה. סיכום ומסקנות

א. כראת', שטרפי עליו נאכלים טריים ומקורו כנראה בארצות המזרח הקרוב, הרחיב את תפוצתו באזור הים התיכון והגיע עד ספרד, כנראה עם האסלאם. מכל מקום, הוא לא התפשט

21. רבינוביץ (ראה הערה 18).

22. J.C. Wilkinson, *The Manners and Customs of the Ancient Egyptians*, London 1878.

23. J. Sontheimer, *Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten Einfachen Heil- und Nahrungsmittel von... Ebn Baithar*, Stuttgart 1842, vol. 2, p. 363; Täckholm & Drar (vid. ref. 19), p. 110f.; [הערת העורכים: הובא על פי התרגום הגרמני המהווה, למעשה, תקציר הנוסח הערבי של אבן אלביטאר. ביתר הרחבה ראה המקור הערבי: עבד אללה אבן אחמד אבן אלביטאר, כתאב אלג'אמע למפרדאת אללאדיה ואלאע'דיה, קהיר 1875, כרך ד, עמ' 61].

לאזורים המרוחקים של ארצות הים התיכון הצפוניות ובוודאי שלא הגיע לארצות מרכז אירופה, כגון גרמניה.

ב. קפלוטות, שבצלם נאכל מבושל ומקורם כנראה בארצות ים-תיכוניות צפוניות, התפשטו למזרח הקרוב מצד אחד ומצד שני — לארצות מרכז אירופה. לפי המקור היווני של השם, אפשר לומר שהזן בעל הבצל הגדול הגיע לאזורנו בתקופת בית שני; ברוב המקומות התקבל בשמו. אם כן, עדיף התרגום של אונקלוס "כרתי" על זה של המיחוס ליונתן (במדבר יא, ה).
ג. היום מצוי בשוקי הארץ זן חדש — הזן הבולגרי של "שום הכרש", שאוכלים ממנו לאחר בישול את הגבעול המדומה.

ד. השם "שום הכרש" (*A. porrum*) ניתן מלכתחילה למין בהיקף הרחב שלו. אבל, לדעת הסוברים שאלה מינים (או זני תרבות) נפרדים, יש לחשוב מחדש על שמותיהם העבריים:

1. היות ש"שום הכרש" כבר תפוס, יש לתת ל-*A. kurrat* שם חדש — "שום הכרתי" או "שום הכוראת" (על-פי הערבית, ולא קוראט או קוראת, כפי שפורסם בספרות העברית כמעטק סתמי מהשפה הלטינית).²⁴

2. שום הקפלוטות מתאים לזני תרבות בעלי בצל ניכר, כגון הזן הצרפתי או ההולנדי,²⁵ השונה מהזן הבולגרי במיקום המזון הנאגר בכצל במקום בגבעול המדומה.

3. השם "שום הכרש", במונח הצר, נשאר אם כן לזן המודרני שמגדלים היום בארץ — הבולגרי — חסר בצל למעשה, שהחלק הנאכל בו הוא הגבעול המדומה הארוך ולא טרפי העלים.

ה. ילידי תימן הביאו איתם בעלייתם ארצה זרעי פראת' ומגדלים אותו עד היום בגינותיהם. הם משמרים את השם התנ"כי "חציר" בצד השם המשנאי "כרתי", בעקבות תרגום אונקלוס לפסוק בספר במדבר (יא, ה). מן הראוי שהצמח יוזכר במהדורה החדשה של ה"מגדיר לצמחי תרבות", אם כזן תרבותי מיוחד ואם כמין מיוחד ליד "שום הכרש".

ו. בעקבות המשנה (שבת ח, ה): "המוציא... זבל וחול הדק — כדי לזבל קלח של כרוב, דברי רבי עקיבא; וחכמים אומרים: כדי לזבל כרישה", ולאחר הזיהוי של הרב קאפח, יש לומר שהשיעור של הוצאת זבל וחול דק לדעת חכמים הוא קטן יותר מכפי שסברו, כי כאמור צמח הכראת' קטן מזה של הקפלוטות. עיין רמב"ם, הלכות שבת יח, יא.

ז. כך אפשר לומר גם לגבי שיעור חרישה: "כמה יחרוש ויהא חייב? — רבי מתתיה אומר: כדי ליטע כרישה" (ירושלמי, שבת ז, ב; ט, סע"ד). עיין "אנציקלופדיה תלמודית", ערך "חרש", ציון 37.

24. קולמן (ראה הערה 7), עמ' 102; רבינוביץ (ראה הערה 18).

25. van der Meer & Hanelt (ראה הערה 17), תמונה 3.

ח. יש לחקור גם את החומרים שנמצאים בכראת', כי חשוב לדייק בזיהוי צמחי רפואה שמרפאים גם היום: "דתניא: מי שנשכו נחש (ארסי בשבת)... גוזזין לו את הכרישין, ומאכילין אותו ואין צריך לעשר" (בבלי, יומא פג ע"ב; מקבילה: תוספתא, שבת טו, יד). השווה פליניוס הנ"ל.²⁶

ט. כעת מובן יותר הדמיון בצבע של פתיל התכלת עם זה של טרפי הכראת': "מאימתי קורין את שמע בשחרית? — משיכיר בין תכלת לבגן. רבי אליעזר אומר: בין תכלת לכרתי."²⁷ (ברכות א, ב). הרי צבע טרפי הכראת' נוטה לכחול, והוא עמוק מזה של טרפי הזן הבולגרי של "שום הכרש". במקביל, מובנת יותר גם המשנה (סוכה ג, ו): "אתרוג הכושי פסול. והירוק ככרתי — רבי מאיר מכשיר, ורבי יהודה פוסל". השווה רמב"ם, הלכות סוכה ולולב ח, ח: "ירוק ככרתי" עם הרא"ש על סוכה לד, ב; טשו"ע, או"ח תרמח, כא: "הירוק שדומה לעשבי השדה". ייתכן שההבדל בתיאורי צבע האתרוג נובע מצבעם של טרפי הכראת' שבספרד בימי הביניים, שלא היה נוטה לכחול.

י. לעניין המנהג של אכילת כרתי בליל ראש-השנה. "אמר אביי: ...יהא רגיל איניש למיכל ריש שתא: קרא ורוביא, כרתי, סילקא וכו'. (כריתות ו ע"א). ראה שו"ע, או"ח, תקפג, א: "וכשיאכל רוביא, יאמר: 'הי רצון שירבו זכויותנו'; כרתי — 'כרתו שונאינו' וכו'. כעת — כשהמסקנה היא ש"כראת'" הוא ה"כרתי" שבלשון חז"ל, שאוכלים ממנו את טרפי העלים, ולחלק מהתימנים מסורת שאוכלים אותו בראש-השנה, יש להעדיף לאכול דווקא אותו; הרי "סימנא — מילתא היא" (שם). ואנחנו — המושפעים מתרבות המערב, ואוכלים בעוונותינו זן 'מאן-דכר-שמייה', שכנראה לא היה ידוע לנו בימי קדם, וספק אם בימי הביניים היה ידוע — מה נאמר בתריה.

26. Pliny (ראה הערה 11).

27. בנוסח מהדורת קאפח: "כרתין", ראה שם, הערה 17. כך בכתב-יד קאופמן לברכות א, ד; סוכה ג, ו וכן בירושלמי, ברכות ג, א. לדעת ד"ר ד' טלשיר (בעל-פה) נהג השם "כרתין" לציין "כרישה", אולם לדעת י" קוטשר "כרתין" מציין את צבע עלי ה"כרישה", ראה: י" קוטשר, לשון חז"ל, בתוך: ש' ליברמן (עורך), ספר חנוך ילון: קובץ מאמרים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 271.